

Mieczysław Sobczyk

Proces starzenia się ludności wiejskiej województwa lubelskiego w latach 1950-1968

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H, Oeconomia 5,
175-192

1971

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA

VOL. V, 9

SECTIO H

1971

Instytut Ekonomiki Produkcji
Wydział Ekonomiczny UMCS

Mieczysław SOBCZYK

**Proces starzenia się ludności wiejskiej województwa lubelskiego
w latach 1950—1968**

Процесс старения сельского населения Люблинского воеводства в 1950—1968 гг.

Altersstruktur der Landbevölkerung der Lubliner Woiwodschaft in den Jahren
von 1950 bis 1968

1. **Rozwój województwa lubelskiego
w latach 1950—1968**

Województwo lubelskie ze względu na warunki klimatyczne i glebo-
we oraz wiekowe tradycje, mimo znacznego rozwoju przemysłu —
zwłaszcza w okresie powojennym — jest nadal regionem wybitnie rol-
niczym. Według danych na dzień 31 XII 1968 r. 70,5% ogółu ludności
województwa lubelskiego zamieszkuje na wsi, z czego 82,3% utrzymuje
się z rolnictwa. Blisko 58% ogółu ludności województwa to ludność
rolnicza.¹

Pod względem obszaru województwo lubelskie zajmuje trzecie miejsce
w kraju (po warszawskim i poznańskim), a pod względem liczby lud-
ności — 6 miejsce. Charakterystycznym dla województwa lubelskiego
jest niski stopień jego uprzemysłowienia. Potwierdzają to wskaźniki
zatrudnienia w przemyśle dla województwa i kraju. W przeliczeniu
na 1 000 mieszkańców w woj. lubelskim przypadało w 1950 r. 26 za-
trudnionych w przemyśle, w 1960 r. — 47, w 1968 r. — 85. Odpowied-
nio w kraju przypadało: w 1950 r. — 90 osób, w 1960 r. — 111, w 1968 r.
— 124 osoby. Udział województwa lubelskiego w produkcji globalnej
przemysłu wynosił: w 1950 r. — 1,6%, w 1960 r. — 2,7% w 1968 r. —
3,4%. Pod tym względem województwo lubelskie zajmuje dwunaste

¹ *Rocznik statystyczny 1969*, GUS, s. 25 i 46.

miejsce w kraju (przed województwami: koszalińskim — 1,1%, białostockim — 1,5%, olsztyńskim — 1,4%, szczecińskim — 2,2%, zielonogórskim — 2,6%).² W konsekwencji stopień urbanizacji województwa lubelskiego jest jednym z najniższych w kraju.

W 1950 r. ludność miast województwa lubelskiego stanowiła 17,8%, w 1960 r. — 25,2%, w 1968 r. — 29,5% ogółu ludności, przy przeciętnym krajowym wskaźniku — 54,3% w 1968 r. Ponad 53% ludności miast województwa skupiają trzy największe miasta: Lublin, Chełm, Zamość. Pozarolnicze siły wytwórcze skupiają się ponadto w trzech obszarach koncentracji położonych przy dogodnych arteriach komunikacyjnych: a) obszar północny, położony wzdłuż arterii komunikacyjnych łączących Łuków, Międzyrzec, Białą Podlaską, Małaszewicze i Terespol, b) obszar środkowy: Dęblin — Puławy — Lublin — Krasnystaw — Chełm z odnogami do Kraśnika, Stalowej Woli oraz Zamościa, c) okolice Hrubieszowa i Werbkowic.

Obszary te stanowią ok. 23% ogólnej powierzchni województwa, gdzie zamieszkuje aż 43% ogólnej liczby ludności regionu i 87% ludności miejskiej, ok. 74% zatrudnionych w przemyśle i ok. 70% dojeżdżających do pracy z terenu województwa.

Głównym źródłem utrzymania ludności zamieszkałej na pozostałym obszarze województwa lubelskiego (który stanowi ok. 77% ogólnej powierzchni regionu) jest rolnictwo. W okresie lat 1950—1968 liczba ludności województwa lubelskiego zwiększyła się o 335,6 tys., tj. o ok. 20,8%. W tym samym czasie liczba ludności zamieszkałej w miastach powiększyła się o 289 tys. osób, tzn. o 101,4%, a na wsi jedynie o 3,5% (46,6 tys. osób).³

Z analizy materiałów statystycznych dotyczących liczb ludności miejskiej i wiejskiej w kraju dla lat 1950—1968 wynika, że ludność miejska w badanym okresie wzrosła o 6 789 tys. osób, tzn. o 69,2%, a ludność wiejska tylko o 602 tys., czyli o 3,9%.⁴ Z przytoczonych liczb i wskaźników wynika jednoznacznie, że proces urbanizacji zarówno kraju, jak i województwa lubelskiego jest procesem ciągłym. Średnioroczne tempo przyrostu ludności miejskiej w woj. lubelskim w latach 1950—1968 wynosiło 0,4%, a w kraju było o 0,1% niższe. Z przeprowadzonej analizy wynika, że dotychczasowe tempo urbanizacji województwa lubelskiego jest jeszcze zbyt powolne, gdyż są bardzo duże dysproporcje zachodzące pomiędzy krajowymi i wojewódzkimi wskaźnikami z tego zakresu.

² *Ibid.*, s. 120.

³ *Stan i ruch ludności 1960—1968*, 1969, WUS, Lublin 1969, s. 66.

⁴ *Rocznik statystyczny 1969*, GUS, s. 25.

2. Proces starzenia się ludności wiejskiej

Jak zostało wyżej wykazane, urbanizacja województwa lubelskiego doprowadziła do istotnych zmian w podziale ludności na wiejską i miejską. Zmniejszeniu się odsetka ludności wiejskiej w ogólnej liczbie ludności towarzyszy inne charakterystyczne zjawisko, a mianowicie proces starzenia się tej ludności.

Starzeniem się ludności nazywamy proces stałego zwiększania się udziału ludności w wieku poprodukcyjnym (w wieku 60 i więcej lat) w ogólnej liczbie ludności.⁵ Głównymi czynnikami powodującymi proces starzenia się są: zmniejszająca się stopa urodzeń oraz wzrost przeciętnej długości życia ludzkiego. Przeciętna długość życia ludzkiego wzrosła głównie dlatego, że zaczęło umierać coraz mniej dzieci (zwłaszcza niemowląt) oraz coraz mniej ludzi młodych. Przeciętne trwanie życia noworodka płci męskiej wzrosło w Polsce w okresie 1931/1932—1965/1966 o 18,6 roku, a noworodka płci żeńskiej o 21,4 roku. W okresie 1952/1953 do 1965/1966 przeciętne trwanie życia noworodka przedłużało się o ok. pół roku.⁶ Przeciętne dalsze trwanie życia noworodka płci męskiej w latach 1965—1966 wynosiło w Polsce 66,8 roku, a płci żeńskiej 72,8 roku.⁷ Polska zajmuje pod tym względem idealnie środkowe miejsce w Europie. Najwyższe wskaźniki przeciętnego trwania życia mężczyzny, z jakimi się obecnie spotykamy, przekraczają 72 lata, a kobiety 76 lat (Szwecja, Norwegia, Holandia).

W społeczności wiejskiej oprócz czynników powodujących proces starzenia się ludności w całym społeczeństwie (przedłużania się przeciętnego trwania życia ludzkiego, spadek przyrostu naturalnego) działa jeszcze dodatkowo migracja ludności wiejskiej do miast. Migracja obejmuje głównie młodzież, co w konsekwencji zaostrza proces starzenia się ludności pozostającej na wsi.

W ogólnym przyroście liczby ludności wiejskiej w województwie lubelskim, w latach 1950—1968, przybyło znacznie więcej mężczyzn (39,8 tys.) niż kobiet (6,9 tys.). Przyczyną tej swoistej defeminizacji ludności wiejskiej województwa lubelskiego jest między innymi fakt, że liczba kobiet przypadająca na 100 mężczyzn na wsi maleje znacznie szybciej niż w mieście. Spowodowane jest to większym natężeniem migracji ze wsi do miast kobiet niż mężczyzn. Informuje o tym chociażby szybszy wzrost zatrudnienia kobiet niż mężczyzn w całej gospodarce uspołecznionej. W 1968 r. w gospodarce uspołecznionej województwa

⁵ J. Z. Holzer: *Demografia*, FWE, Warszawa 1970, s. 126.

⁶ *Rocznik statystyczny 1970*, GUS, s. 56.

⁷ *Ibid.*, s. 56.

lubelskiego zatrudnionych było 64,6% mężczyzn i 35,4% kobiet, a w 1960 r. proporcje te kształtowały się odpowiednio: 69% i 31%. Średnioroczne tempo przyrostu zatrudnienia kobiet w gospodarce społeczno-wojewódzkiej województwa lubelskiego w latach 1964—1968 wynosiło 2%, a tempo zatrudnienia mężczyzn w tym samym okresie malało o 0,5% rocznie.

Starzenie się ludności wiejskiej jest obiektywnym zjawiskiem demograficznym. Pod pojęciem tym, jak już zostało wyżej zaznaczone, rozumiemy stały wzrost udziału ludności starszej w całej populacji ludności wiejskiej. Proces starzenia się ludności wiejskiej jest spowodowany przede wszystkim przekształcaniem się społeczeństwa rolniczego w przemysłowe. Proces ten, jak się wydaje, jest symptomem szybkiego wzrostu gospodarczego. Uprzemysłowienie i masowe kształcenie się młodszych pokoleń w kierunku zawodów nierolniczych są decydującymi czynnikami w procesie starzenia się ludności wiejskiej.

Ogólnie można stwierdzić, że starcze gospodarstwa bardziej masowo powstają wtedy, kiedy pojawia się tzw. negatywna selekcja siły roboczej wywodzącej się ze wsi. Pod pojęciem tym rozumieć należy odpływ najbardziej witalnych i wykształconych warstw ludności z rolnictwa do pozarolniczych zawodów. Jak więc widzimy, proces starzenia się ludności pozostaje w najściślejszym związku ze społecznym i ekonomicznym rozwojem regionu. Struktura wieku ludności rolniczej stanowi ważny „barometr” sygnalizujący (i to z dużym wyprzedzeniem) o tym, na jakich terenach wystąpi w najbliższej przyszłości deficyt, a na jakich przepływ ludności jest wciąż za słaby, aby zlikwidować lokalne nadwyżki siły roboczej.

W województwie lubelskim mamy również do czynienia z procesem starzenia się ludności wiejskiej. Porównajmy w tym celu strukturę ludności wiejskiej według wieku w latach 1950—1968 (tab. 1).

Tab. 1. Ludność wiejska województwa lubelskiego wg wieku w latach 1950—1968
Landbevölkerung der Lubliner Woiwodschaft nach Altersstruktur in den Jahren 1950—1968

Grupy wieku	1950	1960	1967	1968	1950	1960	1967	1968
	w tysiącach				w odsetkach			
Ogółem	1 324,9	1 371,6	1 324,9	1 356,7	100,0	100,0	100,0	100,0
0—14	399,0	449,0	399,4	386,8	30,1	33,1	29,1	28,2
15—59	803,4	751,4	776,7	779,8	60,6	55,4	56,5	56,9
60 i więcej	122,5	156,3	198,3	205,0	9,3	11,5	14,4	14,9

Źródło: obliczenia własne w oparciu o dane publikacji WUS w Lublinie: *Stan i ruch ludności 1960—1968*, Lublin 1969, s. 66.

Zachodzi pytanie, jakie są mierniki procesu starzenia się ludności. Praktyka statystyczna korzysta z różnych miar służących do określenia stopnia starości demograficznej. Najczęściej używaną miarą jest jednak współczynnik starości określający procentowy stosunek liczby ludzi starych do ogółu ludności. Początek wieku starczego bywa określany różnie. Znany polski demograf — Edward Rosset — przyjmuje 60 rok życia za próg starości. W klasyfikacji ONZ ludźmi starymi nazywa się tych, którzy przekroczyli 65 rok życia. Wydaje się, że jednoznaczne ustalenie tzw. progu starości jest niemożliwe. Na skutek rozwoju gerontologii następuje ciągle przedłużanie granic życia ludzkiego. W takiej sytuacji ustalenie progu starości jest tylko rozwiązaniem umownym.

Obliczone według podanej wyżej definicji współczynniki starości dla ludności wiejskiej województwa lubelskiego przedstawiają się następująco: 1950 r. — 9,3%, 1960 r. — 11,5%, 1968 r. — 14,9%. Z powyższych liczb wynika, że procentowy udział ludności wiejskiej województwa lubelskiego w wieku powyżej 60 lat w ogólnej liczbie tej ludności w latach 1960—1968 miał tendencję rosnącą. Świadczy to o pogłębiającym się procesie starzenia się ludności wiejskiej województwa lubelskiego.

Niektórzy demografowie twierdzą (np. czechosłowacki demograf Zdenek Vavra, amerykańscy: Clyde V. Kiser i Henry D. Sheldon), że starość demograficzną charakteryzują dwa elementy: wysoka liczba ludzi starych w ogólnej liczbie ludności i niska proporcja dzieci. Powyższe poglądy posłużyły do wprowadzenia bilateralnego miernika starości. Jest nim indeks starości określony wzorem:⁸

$$I_s = \frac{l_{60+}}{l_{0-14}} \cdot 100$$

gdzie: l_{60+} — liczba ludności w wieku 60 lat i więcej

l_{0-14} — liczba dzieci (w wieku 0—14 lat)

Podstawione do powyższego wzoru dane dotyczące ludności wiejskiej województwa lubelskiego dają następujące indeksy starości: 1950 r. — 30,7%, 1960 r. — 34,8%, 1967 r. — 49,6%, 1968 r. — 53%. Jak z powyższego wynika, również i ta miara wykazuje postępujący w szybkim tempie proces starzenia się ludności wiejskiej województwa lubelskiego.

Ważną rolę w ocenie stopnia zaawansowania procesu starzenia się ludności odgrywają skale starości. Istnieje cały szereg skal pozwalających zaliczyć określone społeczeństwo do młodych lub starych demograficznie. Edward Rosset jako kryterium potrzebne do konstrukcji skali przyjął udział osób w wieku ponad 60 lat w ogólnej liczbie ludności. Jeżeli proporcja ludności w wieku 60 lat i więcej w ogólnej liczbie

⁸ E. Rosset: *Ludzie starzy. Studium demograficzne*, PWE, Warszawa 1967, s. 167.

Tab. 2. Struktura ludności wiejskiej województwa lubelskiego i Polski wg płci i wieku w latach 1950—1968
 Struktur der Landbevölkerung der Lubliner Woivodschaft und Polens nach Geschlecht und Alter in den Jahren 1950—1968

	Polska						Woj. lubelskie											
	1950			1968			1950			1960								
	r	m	k	r	m	k	r	m	k	r	m	k						
Wyszczególnienie																		
r — razem	11,8	11,0	12,5	10,0	9,5	10,7	11,7	10,1	12,1	12,4	11,8	13,2	11,1	10,4	11,8	13,5	13,1	14,0
m — mężczyźni	25,3	24,0	26,3	26,3	25,0	27,6	26,8	26,3	28,3	26,7	25,6	27,7	29,2	27,8	30,5	30,9	27,6	32,7
k — kobiety	42,2	43,3	45,0	46,8	45,4	47,9	49,8	48,2	51,1	44,9	44,1	53,5	48,6	47,4	49,7	51,1	48,4	46,1
Kwartył pierwszy																		
Mediana																		
Kwartył trzeci																		

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników NSP z lat 1950 i 1960. Dla roku 1968 obliczenia oparto na publikacji WUS w Lublinie: *Stan i ruch ludności 1960—1968*, Lublin, 1969, s. 66 oraz *Rocznik demograficzny 1967—1968*, GUS, Warszawa 1969, s. 53.

ludności przekracza 12%, to społeczeństwo takie należy według tej skali do starych demograficznie. Porównując podane wyżej mierniki starości należy stwierdzić, że już z początkiem lat sześćdziesiątych ludność wiejska województwa lubelskiego osiągnęła starość demograficzną.

W przypadku synetycznego opisu badanej populacji zachodzi konieczność obliczenia jednej ogólnej charakterystyki liczbowej. Najlepiej w tym celu użyć kwartyli. Obliczone kwartyle dla ludności wiejskiej województwa lubelskiego i Polski przedstawia tab. 2.

Wiek środkowy ludności wiejskiej w całej Polsce w badanym okresie wzrósł o 1,5 lat, mężczyzn o 2,3 lat i kobiet o 2 lata. Mediana wieku ludności wiejskiej województwa lubelskiego w latach 1950—1960 wzrosła: ludności wiejskiej ogółem 4,2 lat, mężczyzn o 2 lata oraz kobiet o 5 lat. W porównaniu z danymi krajowymi proces starzenia się ludności wiejskiej w województwie lubelskim jest znacznie szybszy. Warto ponadto zwrócić uwagę na niejednakowy przebieg procesu starzenia się ludności według płci. Przedstawia to tabela 3.

Tab. 3. Podstawowe mierniki charakteryzujące strukturę ludności wiejskiej województwa lubelskiego w latach 1950—1968 według wieku i płci
Grundsätzliche Masstäbe zur Kennzeichnung der Landbevölkerungsstruktur in der Lubliner Woiwodschaft in den Jahren 1950—1968 nach Geschlecht und Alter

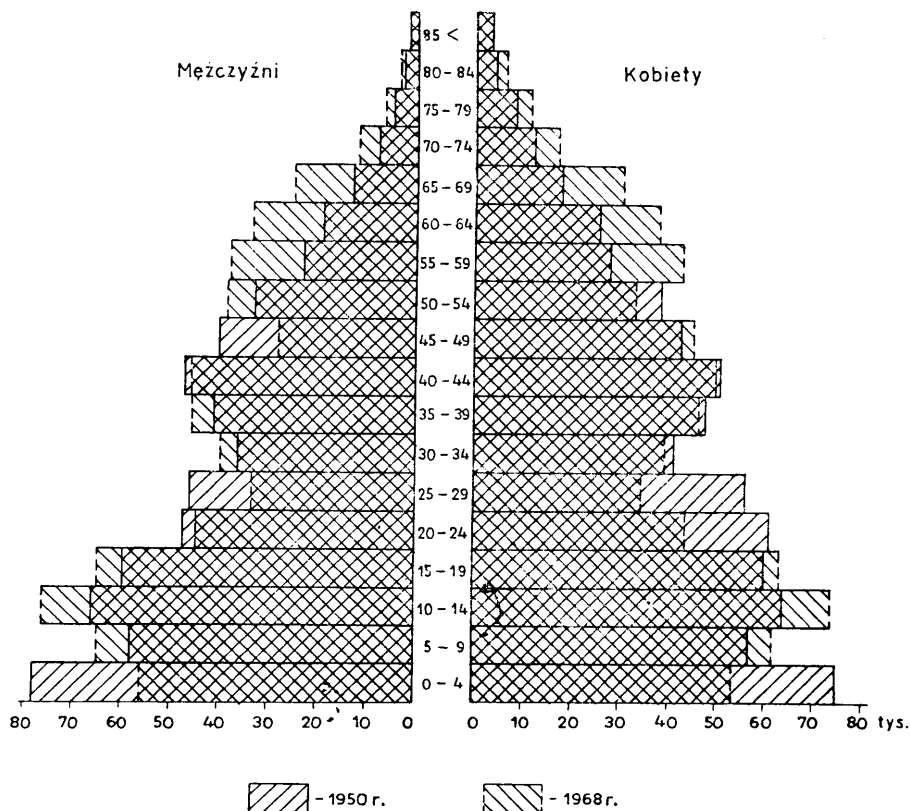
Nazwa miernika	1950		1960		1968	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety
Współczynnik starości (w %)	8,1	10,3	10,2	12,8	13,5	16,3
Indeks starości (w %)	25,2	36,3	29,0	40,9	46,9	60,3

Źródło: obliczenia własne.

Porównując podane wyżej mierniki widzimy, że proces starzenia się kobiet wiejskich jest bardziej zaawansowany niż mężczyzn. Obydwa mierniki charakteryzujące strukturę ludności według wieku, w badanym okresie, dla kobiet są wyższe niż dla mężczyzn. Wynika to z faktu, że przeciętne trwanie życia kobiet jest dłuższe niż mężczyzn. Przeciętna liczba lat dalszego trwania życia dla kobiet wiejskich w wieku 60 lat w latach 1965—1966 wynosiła 19,2 lat, a dla mężczyzn 16,4 lat.⁹

⁹ *Rocznik statystyczny 1969*, GUS, s. 65.

Graficznie strukturę ludności wiejskiej województwa lubelskiego w latach 1950 i 1968 przedstawia piramida wieku (wykres 1). Porównując strukturę ludności wiejskiej województwa lubelskiego należy stwierdzić, że w 1968 r. w porównaniu z rokiem 1950 liczba osób mających 60 i więcej lat wzrosła, o czym świadczy wydłużenie się podstaw prostokątów w tych latach.

Wykres 1. Ludność wiejska województwa lubelskiego według płci i wieku w latach 1950 i 1968

Landbevölkerung der Lubliner Woiwodschaft nach Geschlecht und Alter in den Jahren 1950 und 1968

Procesowi starzenia się ludności wiejskiej w ogóle towarzyszy starzenie się ludności w wieku produkcyjnym. Starzenie się tej części ludności wiejskiej jest nieodłączną cechą procesu starzenia się ludności w ogóle. Proces starzenia się ludności w wieku produkcyjnym polega na tym, że wśród ludności będącej w wieku produkcyjnym powiększa

się udział elementów starszych, natomiast maleje udział elementów młodszych. W celu określenia stopnia starości ludności w wieku produkcyjnym należy tę populację podzielić na dwie części: młodszą i starszą. Jeśli w ślad za demografami francuskimi za ludność w wieku produkcyjnym przyjmiemy wiek 20—59 lat, wówczas można wyodrębnić z tej populacji młodszą grupę roczników (20—39 lat) i starszą grupę (40—59 lat). Udział procentowy starszego odłamu w ogólnej liczebności populacji będzie miarą stopnia starości. Podanemu sposobowi pomiaru starości ludności w wieku produkcyjnym odpowiada wzór:¹⁰

$$W = \frac{L_{40-59}}{L_{20-59}} \cdot 100$$

gdzie: L_{40-59} — ludność w wieku 40—59 lat

L_{20-59} — cała ludność w wieku produkcyjnym

Strukturę ludności wiejskiej województwa lubelskiego w wieku produkcyjnym przedstawia tabela 4.

Proces starzenia się ludności wiejskiej województwa lubelskiego musi być brany pod uwagę jako jeden z czynników kształtujących stosunki na rynku pracy.

Postępujący proces starzenia się ludności wiejskiej pociąga za sobą poważne skutki ekonomiczne. Gospodarstwa prowadzone przez ludzi starych z zasady są słabsze ekonomicznie i przysparzają służbie rolnej wielu kłopotów. Między innymi znaczna część tzw. gospodarstw podupadłych rekrutuje się z grupy rolników w podeszłym wieku. Gospodarstwa słabe ekonomicznie stanowią poważną przeszkodę w rozwoju rolnictwa. Niemal w każdej wsi obserwujemy przypadki prowadzenia gospodarstw przez osoby w podeszłym wieku z powodu braku następców. Ziemia w takich gospodarstwach jest źle wykorzystana, obsada inwentarza niska. Ustawa o przejmowaniu niektórych nieruchomości rolnych w zagospodarowanie lub na własność państwa nie rozwiązuje wszystkich spraw związanych z problemem gospodarstw bez następców.¹¹

Z inicjatywy Ministerstwa Rolnictwa w 1966 r. został przeprowadzony na terenie całego kraju spis gospodarstw, których użytkownicy przekroczyli 60 rok życia.¹² Z materiałów spisowych wynika, że gospodarstwa użytkowane przez osoby w wieku 60 i więcej lat stanowią 23,3% (842 tys.) ogółu gospodarstw i działek. Jeśli wziąć pod uwagę same gospodarstwa rolnicze (bez grupy do 2 ha) to ich udział wzrasta do 26,1%

¹⁰ Rosset: *op. cit.*, s. 281.

¹¹ Ustawa z dnia 28 VI 1962 r. Dziennik Ustaw nr 36 poz. 166.

¹² A. Szemberg: *Stary człowiek i gospodarstwo*, „Życie Gospodarcze” 1967, nr 17

Tab. 4. Struktura ludności wiejskiej województwa lubelskiego w wieku 20—59 lat w latach 1950—1968
Landbevölkerungsstruktur in der Lubliner Woiwodschaft im Alter von 20—50 Jahren in den Jahren 1950—1968

Lata	ludność w wieku lat 20—59	w tym		ludność w wieku lat 20—59	w tym	
		20—39	40—59		20—39	40—59
	w tysiącach			w odsetkach		
1950	684,1	378,2	305,9	100,0	55,2	44,8
1960	671,5	359,0	312,5	100,0	53,5	46,5
1967	655,6	333,3	322,3	100,0	50,8	49,2
1968	652,0	328,0	324,0	100,0	50,3	49,7

Źródło: obliczenia własne w oparciu o dane *Stan i ruch ludności 1960—1968*, WUS, Lublin 1969, s. 66.

(631 tys.). W porównaniu z wynikami NSP z 1950 r. oznacza to wzrost odpowiednio o 5,3% i 8,4%. Wynika stąd, że w szybszym tempie rosła grupa użytkowników starszych wśród samych gospodarstw rolniczych. Jeżeli spis z 1966 r. porównamy z NSP z 1960 r. to okaże się, że tendencja ta jest jeszcze wyraźniejsza. W 1966 r. udział gospodarzy w wieku 60 i więcej lat wśród gospodarstw i działek w porównaniu z danymi NSP z 1960 r. kształtował się na tym samym poziomie (wynosił 23,4%), a wśród samych gospodarstw rolniczych wzrósł o 2,6% (wynosił 28,7%).

Jeśli rozpatrzyć udział gospodarstw użytkowanych w wieku 60 i więcej lat w poszczególnych grupach obszarowych, to w 1966 r. przedstawiał się on następująco: poniżej 2 ha — 17,5%; 2 do 5 ha — 27,1%; 5 do 7 ha — 26,4%; 7 do 10 ha — 25,3%; 10 do 15 ha — 23,7% oraz 15 i więcej ha — 24,3%. Z danych tych wynika, że udział gospodarstw użytkowanych przez osoby w wieku 60 i więcej lat był najwyższy w grupie od 2 do 5 ha, najniższy zaś w grupie poniżej 2 ha. Spowodowane to jest tym, że w grupie do 2 ha koncentrują się gospodarstwa, które stanowią jedynie uboczne źródło utrzymania ich użytkowników (grupa robotników z działką i chłopo-robotników). Gospodarstwa te należą do nowych, tzn. powstały w latach 1950—1966 stąd ich użytkownicy są ludźmi młodymi.

W skali całej Polski grupa gospodarstw bez następców stanowi 7,9% (284,7 tys.) ogółu gospodarstw i 8,7% (1,462 mln ha) ziemi. Wynika stąd,

że średnio biorąc ponad 1/3 użytkowników, którzy ukończyli 60 rok życia, nie ma komu przekazać swoich gospodarstw.

W województwie lubelskim gospodarstwa bez następców w 1966 r. stanowiły 7,8% (28,7 tys.) ogólnej liczby gospodarstw i 7,6% (124,7 tys. ha) ogólnej powierzchni ziemi. Zjawisko gospodarstw bez następców stanowi więc poważny problem, który należy jak najszybciej rozwiązać. Wydaje się, że w tym celu należy znieść nie tylko wszelkie ograniczenia w obrocie ziemią, ale stworzyć odpowiednie udogodnienia w nabywaniu ziemi.

Istniejące w Polsce zjawisko gospodarstw bez następców, będące w głównej mierze skutkiem starzenia się ludności rolniczej, poza problemami ściśle ekonomicznymi, kryje w sobie również problemy społeczne. Na pierwsze miejsce wysuwa się sprawa odpowiedniego zabezpieczenia starości (renty, mieszkania itp.). Demograf niemiecki F. Burgdoerfer obliczył, że koszty utrzymania dziecka, osoby dorosłej i starca pozostają do siebie w takim stosunku jak 3,5:7:6.¹³ Wynika stąd wniosek, że potrzeby człowieka starego są o 71% wyższe od potrzeb dziecka. W warunkach permanentnego wzrostu liczby ludzi starych ma to ważne znaczenie społeczne. Koszty utrzymania ludzi starych obciążają bowiem całe społeczeństwo.

3. Czynniki powodujące proces starzenia się ludności wiejskiej

Struktura ludności według wieku jest wypadkową działania trzech czynników: urodzeń, zgonów i migracji. Każdy z tych czynników może z większym lub mniejszym natężeniem działać w kierunku odmładzania lub postarzania się danego społeczeństwa lub też może nie wpływać w ogóle na zmianę struktury ludności według wieku.

Najsilniejszy wpływ na zmianę struktury ludności według wieku ma stopa urodzeń. Jest to czynnik, który da się przy tym najbardziej jednoznacznie określić w przeciwieństwie do stopy zgonów i migracji.

Malejąca stopa urodzeń powoduje zmniejszanie się liczby niemowląt ogólnej strukturze ludności, co w konsekwencji powoduje relatywny wzrost ludności starszych grup wieku i tym samym prowadzi do starzenia się danego społeczeństwa. Taką właśnie sytuację obserwujemy w Polsce od połowy lat pięćdziesiątych. Po tzw. „eksplozji demograficznej” następuje spadek natężenia urodzeń. Należy przy tym podkreślić, że czynnikiem mającym wpływ na proces starzenia się ludności jest nie sama liczebność urodzeń, lecz zachodzące w niej zmiany. Jeśli liczba

¹³ T. M a k o w s k i: *Rozwój gospodarczy a problemy demograficzne*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1968, zesz. XI.

urodzeń urzymuje się z roku na rok na tym samym poziomie, to nie ma wpływu na profil wieku ludności. Proces odmłodzenia społeczeństwa następuje w przypadku, gdy liczba urodzeń z roku na rok ulega powiększeniu. Malejąca zaś liczba urodzeń jest czynnikiem powodującym starzenie się ludności. Zbadajmy kształtowanie się tego zagadnienia w województwie lubelskim. Urodzenia żywe ludności województwa lubelskiego przedsawia tabela 5.

Tab. 5. Urodzenia żywe ludności wiejskiej województwa lubelskiego w latach 1950—1968
Lebensfähige Geburten der Landbevölkerung der Lubliner Woiwodschaft in den Jahren 1950—1968

Lata	Urodzenia żywe	Jednopodstawowe wskaźniki dynamiki (1950 = 100)
1950	36 469	100,0
1960	30 241	82,9
1961	28 812	79,0
1962	27 497	75,4
1963	27 844	76,3
1964	25 235	69,2
1965	24 561	67,3
1966	23 718	65,0
1967	22 461	61,6
1968	22 465	61,6

Źródło: obliczenia własne w oparciu o dane publikacji WUS w Lublinie: *Stan i ruch ludności 1960—1968*, WUS, Lublin 1969, s. 98.

W badanym okresie mamy do czynienia z malejącą stopą przyrostu naturalnego. Spadek natężenia urodzeń ludności wiejskiej województwa lubelskiego przyspiesza proces starzenia się tego społeczeństwa.

Odpowiedź na pytania: 1) czy spadek umieralności wywiera wpływ na strukturę ludności według wieku i 2) czy oddziałuje ona na przebieg procesu starzenia się ludzi nie nastęrcza trudności. Odpowiedź jest zawsze pozytywna. Pozostaje jedynie do zbadania, w jaki sposób spadek umieralności oddziałuje na strukturę ludności według wieku: odmładzająco czy postarzająco. Problem ten rozpatrzmy na przykładzie ludności wiejskiej województwa lubelskiego, przy czym w rozważaniach

naszych uwzględnimy tylko występującą realnie sytuację, gdy umieralność maleje. Wydawałoby się sprawą zbyt oczywistą, że spadek umieralności prowadzi do starzenia się społeczeństwa. Niekiedy wręcz przeciwnie — spadek umieralności może przyczyniać się do odmładzania społeczeństwa. Wszystko jest bowiem zależne od tego, czy spadkowi towarzyszy zmiana struktury zgonów według wieku, a jeżeli tak, to w jakim kierunku struktura ta się zmienia. Zmiana struktury zgonów następuje zaś wtedy, gdy zmniejszenie się umieralności nie jest jednakowe w poszczególnych grupach wieku. Spadek umieralności niemowląt przyczynia się do odmładzania społeczeństwa. Przeciwnie dzieje się w przypadku spadku umieralności ludzi w starszym wieku.

Jak wynika z liczb tabeli 6, najistotniejszy spadek umieralności wśród ludności wiejskiej województwa lubelskiego w latach 1950—1968 nastąpił w najmłodszych grupach wieku (0—14 lat). Można zaobserwować dosyć wyraźnie, że im starsza grupa wieku, tym mniejszy jest w zasadzie spadek współczynnika zgonów. Skutkiem zmniejszania się umieralności (głównie dzięki spadkowi współczynników zgonów w najmłodszych grupach wieku) proporcja ludzi młodych w całym społeczeństwie zwiększa się powodując tym samym jego odmładzanie. Jednocześnie obserwuje się wzrost przeciętnego dalszego trwania życia ludzkiego, co zwiększa liczbę ludzi starszych i przyczynia się do postarzenia się społeczeństwa.

Tab. 6. Zgony ludności wiejskiej województwa lubelskiego według wieku i płci w latach 1950—1968
Sterbefälle der Landbevölkerung in der Lubliner Woiwodschaft nach Geschlecht und Alter in den Jahren 1950—1968

Lata Płeć	ogółem	w tym			ogółem	w tym		
		0—14	15—59	60+		0—14	15—59	60+
		w liczbach bezwzględnych			w odsetkach			
1950	14 705	3991	4284	6430	11,1	10,0	5,3	52,5
mężczyźni	7 654	2192	2410	3043	12,1	10,8	6,4	59,4
kobiety	7 060	1799	1874	3387	10,2	9,2	4,4	47,5
1960	11 080	1907	2583	6590	8,2	4,2	3,5	42,1
mężczyźni	5 733	1087	1530	3116	8,8	4,7	4,3	46,7
kobiety	5 347	820	1053	3474	7,6	3,7	2,7	38,7
1968	11 843	1049	2364	8430	8,6	2,7	3,0	41,1
mężczyźni	6 307	590	1502	5215	9,4	3,0	3,9	46,4
kobiety	5 536	459	862	4215	7,9	2,4	2,2	36,9

Źródło: obliczenia własne w oparciu o *Stan i ruch ludności 1960—1968*, WUS, Lublin 1969, s. 106—107.

Należy również podkreślić, że zgony osób w wieku 60 lat i więcej wśród ludności wiejskiej województwa lubelskiego w 1968 r. stanowiły ponad 76% ogółu zgonów. Tak duża przewaga zgonów z tego wieku powoduje to, że nawet niewielki spadek natężenia umieralności pozostawia przy życiu sporą liczbę osób starszych, co wzmacnia siłę procesu starzenia się ludności.

Jak wynika z powyższych rozważań, spadek umieralności działa jednocześnie w dwu przeciwstawnych kierunkach: odmładzania i postarzania ludności. W efekcie może nastąpić zrównoważenie się działania w obu kierunkach i wtedy spadek umieralności nie zmienia struktury wieku ludności. Wpływ spadku umieralności na strukturę ludności według wieku nie może być jednoznacznie określony tak jak spadek urodzeń. Jest bardzo prawdopodobne, że obecne postępy medycyny doprowadzą natężenie zgonów niemowląt do określonego minimum i nastąpi ich stabilizacja, a jednocześnie prowadzona przez gerontologów walka o przedłużenie życia ludzkiego przyniesie w przyszłości istotne efekty. Taki spadek umieralności w starszych grupach wieku, przy jej stabilizacji w grupach młodszych prowadziłyby poprzez zmianę struktury zgonów do starzenia się społeczeństwa. Spadek umieralności ludzi starych jest bowiem czynnikiem potęgującym proces starzenia się ludności.

Trzecim czynnikiem mającym poważny wpływ na przyspieszenie procesu starzenia się ludności, zwłaszcza wiejskiej, jest migracja. Rozszerzające się możliwości zatrudnienia w pozarolniczych sektorach gospodarki narodowej pobudzają i przyspieszają procesy migracyjne. Zarówno warunki produkcji rolniczej, jak i sytuacja bytowa ludności wiejskiej, nie sprzyjają pozostawaniu ludzi w rolnictwie, a raczej odwrotnie — powodują nasilenie migracji do miast. Należy przy tym zaznaczyć że przyrost naturalny zasobów siły roboczej na wsi jest o wiele wyższy niż w mieście. Możliwości zatrudnienia tak znacznych przyrostów siły roboczej na wsi są niewielkie. Rosnące zapotrzebowanie na siłę roboczą, nie znajdujące pokrycia w naturalnym przyroście ludności miast, stwarza warunki do przepływu ludności ze wsi do miast. Migracja ludności ze wsi do miast zabiera przede wszystkim roczniki młode, co w znacznym stopniu przyspiesza proces starzenia się ludności wiejskiej.

Odptyw ludności według wieku ze wsi do miast w woj. lubelskim w 1968 r. przedstawia tabela 7. Czytając liczby tej tabeli należy stwierdzić, że największy udział w ruchach wędrowniczych ze wsi do miast ma grupa wiekowa 20—24 lata. Duży udział w ogólnym odptywie ludności wiejskiej do miast mają także grupy wiekowe 25—29 lat i 15—19 lat. Wysoki udział w ruchach migracyjnych ludzi w wieku lat 20—29 związany jest z poszukiwaniem miejsca pracy, natomiast ludzi w wieku lat 15—19 lat z poszukiwaniem miejsca nauki.

Tab. 7. Odpływ ludności według wieku ze wsi do miast w województwie lubelskim i w Polsce w 1968 r.

Bevölkerungsabfluss nach Alter vom Lande in die Stadt in der Lubliner Woiwodschaft und in Polen im Jahre 1968

Grupy wieku	Województwo lubelskie		Polska	
	w tysiącach	w odsetkach	w tysiącach	w odsetkach
Ogółem	19,5	100,0	249,2	100,0
0—4	1,6	8,2	25,8	10,3
5—9	1,1	5,6	16,7	6,6
10—14	0,8	4,1	12,4	5,0
15—19	3,0	15,4	31,4	12,6
20—24	5,1	26,2	58,3	23,3
25—29	2,6	13,2	35,9	14,4
30—34	1,3	6,7	19,6	7,7
35—39	0,7	3,6	10,9	4,4
40—44	0,4	2,1	6,5	2,5
45—49	0,3	1,5	4,7	1,8
50—54	0,3	1,5	3,7	1,4
55—59	0,6	3,0	5,6	2,2
60—64	0,5	2,6	5,8	2,3
65—69	0,5	2,6	5,6	2,3
70 i więcej	0,7	3,6	8,2	3,3

Źródło: *Stan i ruch ludności 1960—1968*, WUS, Lublin 1969, s. 119, *Ruch naturalny i wędrownikowy ludności 1969*, Statystyka Polski — Materiały Statystyczne, GUS, Warszawa listopad 1970, z. 78, s. 350—352.

Przyczyną znacznych ruchów migracyjnych po 1950 r. była silna dynamika rozwoju gospodarczego miast oraz urbanizacji Lubelszczyzny. Procesy te powodowały duże zapotrzebowanie siły roboczej. Dogodne warunki kształcenia młodzieży w różnych kierunkach stworzyły dla ludności wiejskiej możliwości uzyskania zatrudnienia w miastach. Ponieważ — jak to zostało wcześniej zaznaczone — przyrost ludności w wieku zdolności do pracy na wsi lubelskiej jest znacznie większy niż w miastach (o czym świadczy stosunek liczebny ludności wiejskiej województwa lubelskiego do miejskiej), na wsi wciąż mamy do czynienia z nadwyżkami siły roboczej, które migrują do pracy poza rolnictwem (głównie do przemysłu i budownictwa).

W latach 1960—1968 w województwie lubelskim — jak wynika z powyższej tabeli — następował ubytek wędrownikowy ludności wiejskiej. W najwyższym stopniu (w przeliczeniu na 1 000 ludności) ubytek ten występ-

Tab. 8. Ruch wędrowniczy ludności wiejskiej województwa lubelskiego w latach 1960—1968
Wanderungsbewegung der Landbevölkerung in der Lubliner Woiwodschaft in den Jahren 1960—1968

Lata	Napływ	Odływ	Przyrost (+) lub ubytek (—) wędrowniczy		Przyrost (+) lub ubytek (—) wędrowniczy	
			w liczbach bezwzględnych	na 1000 ludności	w liczbach bezwzględnych	na 1000 ludności
1960	39 080	46 530	—7 450	27,1	55,2	—8,1
1961	35 550	43 800	—8 250	25,8	31,3	—6,0
1962	28 940	38 160	—9 220	20,9	27,6	—6,7
1963	30 580	38 160	—10 860	22,0	29,3	—7,3
1964	29 030	41 040	—12 010	20,8	29,4	—8,6
1965	26 680	39 180	—12 500	19,0	28,2	—9,2
1966	24 879	37 203	—12 324	17,8	26,6	—8,8
1967	23 786	38 581	—14 795	17,1	27,7	—10,6
1968	26 183	39 761	—13 488	19,1	28,9	—9,8

Źródło: *Stan i ruch ludności 1960—1968*, WUS, Lublin 1969, s. 115.

pował w 1967 r. (—10,6), w najmniejszym stopniu w roku 1961 (—6,0). Ponieważ ludność migrująca to głównie młodzież i ludzie w sile wieku, dlatego też na wsi pozostają ludzie starzy. Łącznie w latach 1961—1969 odływ ludności ze wsi do miast w województwie lubelskim wynosił 113,8 tys. osób. Pod tym względem województwo lubelskie zajmuje trzecie miejsce w kraju, po wrocławskim (131 tys.) i warszawskim (119,6 tys.).¹⁴

Odływ ludności ze wsi do miast w woj. lubelskim w porównaniu z Polską przyjmuje większe rozmiary. Przedstawia to tabela 9.

Zarówno w 1952 r., jak i w 1968 r. ubytek ludności wiejskiej spowodowany odpływem do miast w woj. lubelskim był wyższy niż w Polsce (w 1952 r. o 1,1 promille, a w 1968 r. o 1,3 promille). Na marginesie warto zaznaczyć, że szybkie tempo uprzemysłowienia, a w ślad za tym szybka urbanizacja spowodowały to, że zapotrzebowanie na siłę roboczą wywołuje nie tylko migrację ludności ze wsi do miast, lecz również ciągły

¹⁴ *Wewnętrzny ruch wędrowniczy ludności*, „Studia i Prace Statystyczne”, GUS, Warszawa 1971, s. 26.

Tab. 9. Odpływ ludności ze wsi do miast w woj. lubelskim i w Polsce w latach 1952—1968
 Abfluss der Landbevölkerung in die Städte in der Lubliner Woiwodschaft und in Polen in den Jahren 1952—1968

Wyszczególnienie	Odpływ		Przyrost (+) lub ubytek (-)	
	1952	1968	1952	1968
	w tysiicach			
Polska	765,6	558,6	-133,0	-134,3
Lubelskie	46,5	39,7	-13,1	-13,5
	na 1000 ludności			
Polska	49,7	35,3	-8,6	-8,5
Lubelskie	34,3	28,9	-9,7	-9,8

Źródło: *Rocznik demograficzny 1945—1966*, GUS, Warszawa 1968, s. 568—570 oraz *Rocznik demograficzny 1967—1968*, GUS, Warszawa 1969, s. 423—425.

wzrost dojeżdżających stałych mieszkańców wsi do pracy w mieście. Wśród nich przeważają tzw. chłopo-robotnicy, którzy w sposób mniej lub więcej stały zarobkują poza własnym gospodarstwem rolnym.

РЕЗЮМЕ

Автор статьи анализирует процесс старения сельского населения Люблинского воеводства, опираясь на статический материал 1950—1968 гг. Статья состоит из трех частей, в каждой из которых очередно рассматриваются: развитие Люблинского воеводства в 1950—1968 гг., процесс старения сельского населения, а также факторы, влияющие на этот процесс. Основное содержание статьи заключается во второй и третьей частях. Первая часть является в некотором смысле вводной. Опираясь на единицы измерения старости (индекс старости, коэффициент старости), автор приходит к выводу, что процесс старения сельского населения Люблинского воеводства прогрессирует.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser analysiert anhand des statistischen Materials für die Jahre 1950—1968 die Altersstruktur der Landbevölkerung in der Woiwodschaft Lublin. Der Aufsatz ist in drei Teile untergliedert: Entwicklung der Lubliner Woiwodschaft in den Jahren 1950—1968, Altersstruktur der

Landbevölkerung und die prozessbeeinflussenden Faktoren. Der Hauptgegenstand wird im Teil 2 und 3 dargelegt; Teil 1 ist eine Einführung. Anhand des Altersmessers (Alterskennziffer, Alterskoeffizient) schlussfolgert der Verfasser, dass der Prozess des Alterns der Landbevölkerung in der Woiwodschaft Lublin sehr fortgeschritten ist.